

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 81'1:305

Т. А. Космеда

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й слов- нику: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.)

Рецензована монографія належить знаній в Україні та за кор-
доном ученій, що впродовж тривалого часу досліджує лінгвогенде-
рологію, – Аллі Мстиславівні Архангельській, вихованці львівської
наукової школи професора М. А. Алексеєнка, який і прищепив до-
слідницький інтерес до гендерної лінгвістики – модерного мовознавчого
напрямку, появу якого зумовив поступ досліджень у вітчизняній і сві-
товій лінгвістиці. А. Архангельська запропонувала читачам уже тре-
тю свою монографію з гендерної лінгвістики, що вийшла у світ після
таких видань, як «‘Чоловік’ у слов’янських мовах» (Рівне, 2007) і «Сек-
сизм в мові: міфи та реальність» (Оломоуц, 2011).

Рецензована монографія має традиційну структуру й складаєть-
ся з *Передмови* (Архангельська, 2019: 7–12), чотирьох розділів (Там
само: 13–371) та *Післямови* (Там само: 372–379), а також *Використаної
літератури* (Там само: 380–415), що містить понад 600 найменувань
(однак без нумерації, що дещо утруднює орієнтування читача), серед
яких понад 100 іноземними мовами (засвідчуємо факт ретельного ви-
вчення великого обсягу наукової літератури, зроблено аспектуальний
і фрагментарний її огляд), *переліку словників і довідників* (Там само:
415–418), *Предметного покажчика* (Там само: 419–424, однак про-
стежуємо порушення алфавітного принципу подання термінів (Там
само: 420), деякі терміни видаються не мотивованими, наприклад,
соціолінгвістична позиція мови /Там само: 422/), *Іменного покажчи-
ка* (Там само: 425–431), *Анотацій* англійською (Там само: 432–434)
і російською (Там само: 435–438) мовами, хоч у змісті немає вказів-
ки на те, що анотацій дві й подані вони двома мовами (*Аннотация
й Summary*), та *Відомостей про автора* (Там само: 439–440).

У *Передмові* наголошено, що монографія є результатом «бага-
торічних спостережень та роздумів автора над одним із найбільш
неоднозначно оцінюваних векторів мовної динаміки – фемінізації»

українського жіночого лексикону» (Там само: 7), що налаштовує читача на відповідне сприйняття тексту монографії, яка присвячена (а) аналізу нових назв осіб жіночої статі, що виникли на межі ХХ–ХХІ століть і викликають одночасно захоплення мовців та їхнє обурення, мотивоване, зокрема, і прогресивною чи консервативною психологією носіїв мови щодо прийняття чи неприйняття подібних новотворів; (б) привернення уваги до національної соціокультурної традиції щодо омовлення жінки, яка завжди мала велику повагу в українському соціумі; (в) визначення тенденцій до мовної аналогії та мовної аномалії, що виявляються в системі нових номінацій жінки та ін. Інтригуючи читача, А. Архангельська обіцяє «максимально неупереджено дослідити й осмислити аспекти цього багатомірного, складного й суперечливого явища, усі “плюси” і “мінуси” процесу й результатів новітньої фемінізації назівництва, спроектованого на минуле, сьогодення й майбутнє нашої мови...» (Там само: 8). Учена акцентує увагу на неоднозначне розв’язання розглядуваної проблеми, ставить конкретну мету й завдання, стисло характеризує методологічні положення та обрану дослідницьку методику.

Перший розділ *«Фемінізація і фемінативи у дослідницькій парадигмі антропоцентрично спрямованої лінгвістики»* (Там само: 13–119) структурований за такою схемою: дослідниця “рухається” від аналізу метамови дослідження фемінітивної підсистеми, зокрема характеризує процес словотвірної фемінізації в теорії номінації та виокремлює стимули й чинники оновлення цієї системи (націоналізація, українізація, динаміка в пошуках “свого” й “чужого”, вияв тенденцій щодо оновлення розглядуваної системи через мовний пуризм, урахування своєрідності мовлення представників української діаспори, міфологізації культурного й мовного минулого). Окремий підрозділ присвячено висвітленню лінгвістичного статусу новітніх фемінативів. У зазначеному ракурсі авторка монографії розмірковує про узус і норму, актуалізує оригінальні метафори “лексична Сцилла” й “стилістична Харибда”, розмірковує про комунікативний етикет українців.

Другий розділ *«Просторова і часова глибина фемінізувальних процесів в українській мові початку ХХ століття»* (Там само: 120–191) містить важливу інформацію про розбудову українських фемінативів і явище фемінізації загалом, що спроектоване на граматичну традицію (перш. пол. ХХ ст.), із залученням для аналізу низки словників, зокрема живої народнорозмовної мови Д. Яворницького, двомовних

“репресованих” словників 1918 р. та інших лексиконів доби українізації, російсько-українських словників ділової мови, Академічного російсько-українського словника за редакцією А. Кримського та С. Єфремова й словників, що видані в радянський та пострадянський періоди. Учена залучає мовні факти “діаспорного варіанта” української мови й констатує потребу створення “словника-індексу” українських фемінативів від к XIX до поч. XXI століття, що цілком слушно.

У третьому розділі *«Фемінативи й фемінізація у мовній свідомості сучасних українців: соціолінгвістичний вимір»* (Там само: 192–297) ідеться про проблему сприйняття мовної норми в суспільній свідомості українців, схарактеризовано їхнє ставлення до питання фемінізації з актуалізацією методу опитування: подається загальна характеристика учасників опитування, що здійснювалося в 2013 та 2018–2019 роках. У процесі його проведення було з’ясовано (1) ставлення респондентів до ідей фемінізму, (2) чи необхідне жінці окреме професійно-статусне найменування, (3) якими є чинники появи зазначених найменувань, (4) якою є мотивація щодо використання чи невикористання актуалізованих номінацій, (5) оцінка цього явища чоловіками й жінками, (6) який вплив мають нові фемінізовані назви на суспільний статус жінки, (7) якою є їхня оцінна прагматика – схвалення чи несхвалення. Зроблено узагальнення щодо виявлення динаміки в ставленні обраних респондентів до фемінативів та процесу фемінізації лексикону. Окремий підрозділ присвячено аналізу ставлення академічних працівників як законодавців мовної норми до ідей фемінізму та процесу фемінізації: також подано характеристику учасників опитування та презентовано вектор їхньої оцінки феномену фемінізації української мови за попереднім зразком, зроблено відповідне узагальнення на базі порівняння результатів анкетування, здійсненого в 2013 й 2018/2019 рр. Матеріал цього розділу є надзвичайно цінним, оскільки дасть змогу в подальшому виявляти динаміку використання нових фемінативів та визначати ставлення до них мовців, простежувати відповідні тенденції.

У назві останнього (четвертого) розділу праці цілком логічно поставлено запитання: *«Українаш фемінініш», або що нам робити з фемінативами?»* (Там само: 298–371). Назви підрозділів цього розділу вказують на лінгвокреативність дослідниці в моделюванні образних термінів, термінів-метафор, актуалізації прецедентних висловлювань, що, до речі, простежуємо впродовж усього тексту

наукової праці, наприклад: «*Наша мовна скрута*»: «ковані слова» як «спосіб зарадити лихові» (Там само: 298–305), «*Сім баб – сім рад, аби добрих: про потребу діалогу в контексті “спільної мови”*» (Там само: 306–319), «*Фемінітиви в новітній українській мові: засвідчення тенденції чи троянський кінь українського правопису*» (Там само: 320–336), «*“Облаштування” фемінативів в “організмі мови”: чеський досвід і українська перспектива*» (Там само: 337–366), «*Шляхи вирішення проблеми форсованої фемінізації українського жіночого лексику*» (Там само: 367–371). Продемонстровано, що наслідки фемінізації неоднозначно сприймаються науковцями – прихильниками строгого наукового стилю, що цілком виправдано.

У *Післямові* А. Архангельська висновкує, що (1) новітня словотвірна фемінізація має ознаки потужної динаміки, що відбивається на мовному й ментальному рівнях та засвідчує «мовний смак епохи»; (2) «комплекс стимулів цього процесу в українському мовопросторі сьогодні є вкрай неоднорідним і суперечливим» (Там само: 372), що можна пояснити низкою чинників: національне самоусвідомлення, урахування традиції, прагнення до дерусифікації, «потужна мовна й позамовна міфологізація, імператив феміністської лінгвістики, мовна мода й “смак” доби із сьогочасним розумінням максимальної кількості вербальної свободи» (Там само: 372); (3) констатується, що словотвірна норма щодо творення фемінативів «опиняється “між молотом і ковадлом” лексичної і стилістичної норми» (Там само: 372); (4) указується на суперечність, що полягає у відповідних зрушеннях «на номінаційному полі фемінності», які кваліфікуються «як дестабілізувальний чинник системної рівноваги», і одночасним домінуванням позитивного бачення «цього процесу як “вибуху креативності”» (Там само: 372). Авторка монографії вважає, що процес сучасної неофемінізації важко схарактеризувати однозначно як позитивне чи негативне мовне явище, оскільки існує «безліч підводних каменів, гострих кутів, больових точок дотику з різними сегментами мовної системи та її структури, проблемами комунікації, соціокультурними та ментальними домінантами суспільного мислення» (Там само: 373). (4) Серед чинників актуалізації творення фемінативів учена називає прагнення сучасних українських мовців до реалізації мовної гри, що мотивована й порушенням мовної норми, є виявом, на думку дослідниці, мовного цинізму. (5) Подано міркування щодо завдань мовознавців – споглядати цей процес й усебічно описувати його, надаючи

відповідні рекомендації, хоча далі наголошено, що «і пересічні мовці, й професійні філологи не бачать нагальної потреби у новітніх мовних позначеннях жінки...» (Там само: 376). (6) Сформульовано, що «твердження про “золотий вік” фемінативів, що за доби українізації не мають під собою об’єктивних підстав, цей процес в українській мові означеного періоду був пошуком слова шляхом проб та помилок <...>, а лексикографічна оцінка фемінізованих позначень жінки доби “розстріляного Відродження” та розвиток системи словотвірних фемінативів у дорадянський, радянський та пострадянський період не свідчить про жодний виразний деспотизм норм російської мови» (Там само: 375), із чим дозволимо собі не погодитися. (7) Привернуто увагу до протиставлення категорій “свого” й “чужого” у фокусі процесу фемінізації: висловлено думку, що «у нашій мовній свідомості сформувалися два аксіологічно різні образи “мовного чужого”» (Там само: 378): ідеться про “чуже” з оцінним мінусом і “чуже” з оцінним плюсом. Однак авторка монографії наполягає на думці, що «запропоновані читацькому загалу роздуми над процесами фемінізації українського жіночого лексику – це погляд однієї небайдужої людини» (Там само: 376), тобто наукова розвідка – це лише рефлексії дослідниці, як вона визнає, що є суб’єктивними, із чим однозначно погоджуємося. Проте окремі фрагменти монографії, як видається, презентують надто різкі, не зовсім коректні в науковому дискурсі авторські оцінки з недостатньою аргументацією несприйняття думок, висловлених іншими дослідниками (наприклад, с. 61: положення, які презентували О. Пономарів і М. Федурко щодо трактування явища маскуліназації українській мові; подібне простежуємо й на с. 68, 71, 107; на с. 85 це виявляється щодо твердження В. Кононенка щодо символу *берегині*; на с. 104 – щодо відповідного висловлювання М. Брус; на с. 179 – А. Нелюби та ін.). Некоректно, як видається, створювати образливі номінації для вказівки на тих науковців, чиї погляди дослідниця не підтримує: порівн. «мовно емансиповані дослідниці О. Марченко, О. Плахотнік, Г. Улюра, О. Синчак...» (Там само: 110) та ін. Некоректною є, як видається, і критика щодо функціонування лексеми *колежанка* в українському мовному просторі (Там само: 114 та ін.), насамперед ідеться про критику мовлення професора Валентини Соболя, яка на науковій конференції, що відбувалася у Варшаві, у слові-подяці використала лексему «*колежанка*» (Там само: 117–118). Очевидно, у польськомовній аудиторії професор мала право на таке

звертання, то чи слід, називаючи конкретні прізвища, презентуючи такі факти, а не розмірковувати про них абстраговано.

Водночас, ураховуючи можливість і потребу перевидання цієї праці, дозволимо собі запропонувати роздуми про шляхи її вдосконалення. Простежуємо низку мовних недоглядів, зокрема стилістичних (Там само: 16, 18, 21, 39, 42, 43, 55, 68 та ін.), серед яких уживання росіянізмів (*мається на увазі* / Там само: 27 / замість *ідеться про*; *у цьому зв'язку...* / Там само: 118 /; *доведеться поглянути* / Там само: 368 /; *мають місце* / Там само: 377/; а також ...*у якості мови шкільництва* / Там само: 182/, *стосовно* / Там само: 187, 377/ та ін.; частотним є вживання пасивних конструкцій / Там само: 48, 58, 93, 134, 159, 174, 176 та ін./; простежуємо й надмірне використання особового займенника *ми, наш* для означення авторки тексту, наприклад, багаторазово на с. 184, 185), тавтологію (Там само: 51, 63, 134, 176, 182), деякі орфографічні огріхи (*Ємський указ* замість *Емський указ* / Там само: 133/), зокрема й щодо нормативного вживання прийменників *у – в, із – з – зі, сполучників що – який, і – й* (Там само: 9, 10, 14, 15, 21, 25 та ін.), порушення нормативного уживання закінчень іменників у родовому відмінку (Там само: 4, 189 та ін.), пунктуаційні (Там само: 40, 128, 131, 158 та ін.), друкарські помилки, перекручені слова (Там само: 7, 55, 79, 114, 139, 140, 172 та ін.). Виявлено не зовсім точний опис мовленнєвих фактів, зокрема на с. 183 наведено приклади фемінітивів з мовлення українських закарпатців; наголошено, що простежено вплив словацької, чеської, польської мов, однак подано приклади, запозичені з угорської мови, що не прокоментовано, наприклад: **бовташка** (продавчиня) – угор. *bolti eladó*. В окремих випадках немає покликів на відповідні джерела, які згадуються в тексті, наприклад, лише в *Післямові* на с. 373 без відповідного покликання наведено висловлювання П. Селігея; на с. 375 не зовсім коректно без покликання зауважено «*як писав колись В. Матезус*»; ідеться і про залапковане твердження «пошук правд у мові», що належить І. Марван (знову без відсилання до першоджерела); на с. 376 після твердження, що належить А. Нелюбі, лише його ім'я в дужках; так само й із висловлюваннями П. Скарги, Я. Головацького (Там само: 376), І. Франка (Там само: 376), без указки на джерело подано й велику цитату І. Огієнка (Там само: 377) та Т. Шевченка (Там само: 378).

Отже, рецензована монографія – це ґрунтовна й глибока праця, яку трактуємо як своєрідний заклик до продовження дослідження

складної лінгвістичної проблеми, обговорення важливих питань, які викладені в праці, що супроводжується аналізом векторів дослідження лінгвогендерології в Україні та за кордоном, поданням суперечливих і неоднозначних міркувань, наведенням конкретних цікавих прикладів з відповідним аналізом, інтерпретацією, що інколи викликає полярні оцінки.

Праця, безперечно, має теоретичне й практичне значення та рекомендована мовознавцям, зокрема науковцям, учителям, докторантам, магістрантам, студентам. Очевидно, вона потребує перевидання з усуненням відповідних неточностей і доповнення новими міркуваннями, результати нового опитування щодо творення та своєрідності функціонування фемінативів у сучасному дискурсивному просторі українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельська А.** (2019). *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.

REFERENCES

1. **Arkhanhelska, A.** (2019). *Femina cognita. Ukrainiska zhinka u slovi y slovnyku [Femina cognita. Ukrainian woman in the word and dictionary]*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

Tel.: +38(050)5168211

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Надійшла до редакції 18 серпня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Актуалізація проблематики гендерної лінгвістики. Рец. на кн.: Архангельська А. *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. 444 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 231–237. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.18>

АРА: Космеда, Т. А. (2023). Актуалізація проблематики гендерної лінгвістики. Рец. на кн.: Архангельська А. *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*: моногр. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. 444 с. *Лінгвістичні дослідження*, 59, 231–237. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.18>